

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS

FTAMP 04.51.53

<https://doi.org/10.51889/2022-1.1728-8940.08>

М.Д. Қалмуханбетова,^{1} М.К. Шнарбекова¹*

¹*ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан*

**БІЛІМ БЕРУ КӨШІ-ҚОНЫ: ШЕТЕЛДЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
АЛУДЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада әлемде орын алып отырған көші-қон үрдісі, жоғары білім берудегі миграция жан-жақты қарастырылады. Қазіргі әлемде халықаралық білім беру көші-қоны қарқынды дамуда. Білім беру көші-қоны көбінесе елдің экономикалық даму серпіні мен сипатын айқындайды. Осы тұрғыда Қазақстан үшін үлкейіп келе жатқан проблема білім беру қызметтерінің халықаралық нарығындағы қатаң бәсекелестік жағдайында білім беру көші-қонын реттеу болып табылады. Осыған байланысты әлемдік білім кеңістігінде «білім миграциясы» термині пайда болып, аталған үрдіс әлемнің барлық елдеріне қатысты өзектілікке ие болуда. Кәсіби білім беру мен әлемдік жаһандану жағдайында көпмәдениетті әрі әмбебап тұлғаны қалыптастырудың маңызы артты. Студенттердің басқа елдердің мәдениетін құндылық ретінде қабылдауы, кәсіби салада шет тілін пайдалану дағдылары шетелдік серіктестермен ұзақ мерзімді байланыстарды орнатуда қазіргі жұмыс берушілермен жоғары бағаланады. Тіпті, шет тілін білудің көпмәдениетті қоғамда әлеуметтену мен бейімделудің өзіндік құралы екендігін де ерекше атап өтуге болады. Аталған қоғамдық өзгерістер халықаралық білім миграциясын тудырып, қоғамдық зерттеуді қажет ететін тақырыпқа айналуға.

Түйін сөздер: студенттік көші-қон, халықаралық білім беру көші-қоны, халықаралық студенттер, еңбек ресурстары, интеграция

M. Kalmukhanbetova^{1}, M. Shnarbekova¹*

¹*Al-Farabi Kazakh national university, Almaty Kazakhstan,*

**EDUCATIONAL MIGRATION: REASONS AND FEATURES
OF OBTAINING HIGHER EDUCATION ABROAD**

Abstract

The article discusses migration trends occurring in the world, migration in higher education. International educational migration is rapidly developing in the modern world. Educational migration largely determines the dynamics and nature of the country's economic development. In this context, an increasing problem for Kazakhstan is the regulation of educational migration in conditions of fierce competition in the international market of educational services. In this regard, the term «knowledge migration» appears in the global educational space, and this trend is becoming relevant in relation to all countries of the world. The importance of professional education and the formation of a multicultural and universal personality in the context of global globalization has increased. Students' perception of the culture of other countries as values, skills of using a foreign language in the professional sphere are highly valued by modern employers in establishing long-term ties with foreign partners. It can even be emphasized that knowledge of a foreign language is a kind of means of socialization and adaptation in a multicultural society. These social changes cause international educational migration and become a subject requiring public study.

Keywords: student migration, international educational migration, international students, labor resources, integration

Қалмуханбетова М.Д., ^{1*} Шнарбекова М.К. ¹
¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ: ПРИЧИНЫ И ОСОБЕННОСТИ ПОЛУЧЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ЗА РУБЕЖОМ

Аннотация

В статье рассматриваются миграционные тенденции, происходящие в мире, миграция в высшем образовании. В современном мире стремительно развивается международная образовательная миграция. Образовательная миграция во многом определяет динамику и характер экономического развития страны. В этом контексте возрастающей проблемой для Казахстана является регулирование образовательной миграции в условиях жесткой конкуренции на международном рынке образовательных услуг. В связи с этим в мировом образовательном пространстве появляется термин «образовательная миграция», и данная тенденция приобретает актуальность по отношению ко всем странам мира. Возросло значение профессионального образования и формирования поликультурной и универсальной личности в условиях мировой глобализации. Восприятие студентами культуры других стран как ценности, навыки использования иностранного языка в профессиональной сфере высоко ценятся современными работодателями в установлении долгосрочных связей с зарубежными партнерами. Можно даже подчеркнуть, что знание иностранного языка является своеобразным средством социализации и адаптации в поликультурном обществе. Названные общественные изменения вызывают международную образовательную миграцию и становятся предметом, требующим общественного изучения.

Ключевые слова: студенческая миграция, международная образовательная миграция, международные студенты, трудовые ресурсы, интеграция

Кіріспе.

XX ғасырдың аяғында дамыған елдерде индустриалды қоғамнан әлеуметтік-экономикалық дамудың жаңа түріне – постиндустриалды қоғамға көшу басталып, қоғам негізін білім, интеллект, ғылым және ақпарат құрауда, сондай-ақ ғылыми жаңалықтар постиндустриалды қоғам экономикасының негізгі қозғаушы күшіне айналды. Көші-қон мен қозғалысқа байланысты әсерлі, қызықты оқиғалар орын алады. Осы тұрғыдан миграция процесі бір жағынан адамның жақсы өмірге ұмтылысы мен жарқын болашағын іздеудің көрінісі деп қарасақ, екінші көзқарас бойынша көші-қон және қоныс аудару «мемлекеттер мен қоғамдар арасында және олардың арасында жаңа шекаралардың пайда болу көзі» болып табылады.

Бүкіл әлем бойынша білім беру жүйесі «ешкім де ұмытылмайтындай» «барлығын қамтитын және әділ сапалы білім беруді қамтамасыз етуді және өмір бойы баршаға білім алу мүмкіндігін көтермелеуді» көздейтін міндеттермен біріктірілген. Көші-қон және қоныс аудару білім беру жүйелерінен қоныс аударушылар мен жергілікті тұрғындардың қажеттіліктерін есепке алуды талап етеді [1]. Барлық студенттер өздерінің әлеуетін іске асыра алуы үшін, бұл білім беру жүйесі қандай ортада жүзеге асырылуына қарамастан, білім алушылардың қажеттіліктеріне сәйкес келуі керек. Сонымен қатар, білім талаптары көші-қон мен қоныс аударуға икемділік пен бейімділіктің қоғамдық қажеттіліктеріне жауап беруі тиіс. Аталған міндеттер үлкен де, кіші де мигранттар мен босқындар контингенті бар елдердің міндетінде тұр [2]. Жаңа қоғамның маңызды құрылымы, білімнің фундаменталды көзі ретінде университет маңызды мәнге ие болуда. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық өмірінде орын алған бұл үрдіс білім беру үдерісінің маңыздылығын арттырды деуге болады. Осыған байланысты әлемдік білім кеңістігінде «білім миграциясы» термині пайда болып, аталған үрдіс әлемнің барлық елдеріне қатысты өзектілікке ие болуда, әсіресе дамушы елдерге. Себебі көші-қондағы негізгі тенденция дамушы елдерден дамыған елдерге көшу және ауылдан қалаға қоныс аудару болып табылады. Бұл білім беру көші-қонына да қатысты.

Білім беру саласының жаһандануы, ең алдымен, білім беру стандарттары мен бағдарламаларын үйлестіруде, әсіресе бакалаврлар мен магистрлер деңгейінде көрінеді. Білім және ғылым саласындағы еуропалық интеграцияның негізгі буындарының бірі болып табылатын Болон процесі азаматтардың білімі, жұмысқа орналасуы және ұтқырлығы туралы дипломдарды танудың бірыңғай шарттары

қолданылатын кеңістік құруға кеңінен ықпал етуде. Шекаралардың ашықтығынан басқа, еуропалық аймақ ішіндегі студенттердің қарқынды көші-қоны университеттер арасындағы келісімдердің болуымен, білім беру стандарттары мен бағдарламаларының біріздендірілуімен, шетелдік тағылымдамалар практикасының таралуымен, алмасу кезінде студенттерге стипендиялар мен материалдық жеңілдіктердің берілуімен және континенттегі интеграциялық процестер ашатын басқа да мүмкіндіктермен түсіндіріледі. Сондай-ақ, білім жүйесіндегі осы сынды миграциялық үрдістер басқа аймақтарда мысалы, Австралия мен Азия – Тынық мұхиты бассейні елдерінің, ең алдымен АҚШ, Жапония, Корея және Қытайдың университеттері арасында жасалған ынтымақтастық туралы келісімдердің саны күн санап артуда, сәйкесінше қазақстандық білім алушылар да осы үрдістің әсерінен шетелдік оқу орындарына ұмтылыс деңгейі артып жатқандығын байқауға болады. Орта Азиялық және Ресейлік өзара білім миграциясы да үлкен үлеске ие. Ғаламдық білім беру желілері шетелде жетекші білім беру орталықтарының құрылуының арқасында пайда болды. Мысалы, американдық университеттер, әсіресе жекеменшік университеттер Еуропа мен Азия елдерінде, көбінесе жергілікті университеттермен ынтымақтастықта жаңа оқу орындарын ашады. Мұндай шетелдік оқу орындарының саны үнемі өсіп келеді. Жергілікті студенттердің көп бөлігі шетелдік бағдарламалар бойынша оқиды, бұған қашықтықтан білім беруді дамыту айтарлықтай ықпал етеді.

Осылайша, білім беруді әлемдік жүйеге интеграциялау қазіргі заманғы мамандарды даярлауда басым бағытқа айналып отыр. Кәсіби білім беру мен әлемдік жаһандану жағдайында көпмәдениетті әрі әмбебап тұлғаны қалыптастыру маңызды болып табылады. Студенттердің басқа елдердің, халықтардың мәдениетін құндылық ретінде қабылдауы, кәсіби салада шет тілін пайдалану дағдылары шетелдік серіктестермен ұзақ мерзімді байланыстарды орнатуда қазіргі жұмыс берушілермен жоғары бағаланады. Тіпті, шет тілін білудің көпмәдениетті қоғамда әлеуметтену мен бейімделудің өзіндік құралы екендігін де ерекше атап өтуге болады.

Зерттеудің әдіснамасы.

Қазіргі уақытта бүкіл әлемде жаһандану үдерісі барлық өмірлік салаларға өз әсерін тигізуде. Жоғары білім саласындағы көші-қон мәселесінің қазіргі таңдағы себептері мен тенденциялары, аймақтық ерекшеліктері әлеуметтанулық аспектіде қарастырылады. Халықаралық көші-қон үдерісінің білім саласындағы үйлестіру серпіні мен айырмашылықтарына талдау жүргізіледі. Мақалада келесі әдістер қолданылады: жүйелік тәсіл, салыстырмалы талдау, жалпылау. Көрсеткіштерді жинау әлемдік кеңістіктегі білім беру көші-қонының қазіргі жағдайы туралы объективті мәліметтер алуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, мемлекеттер мен аймақтар бойынша ақпарат жинау және салыстырмалы талдауға арналған құралдар қарастырылды. Зерттеудің негізгі бағыты білім миграциясының қалыптасуы мен көші-қон процесінің мәнін ашу, заманауи тенденциялары мен білім миграциясының динамикасын зерттеу болды.

Сонымен, «көші-қон» ұғымы ежелден бері болған, бірақ бұл үдерістің алғашқы, бірақ толық емес анықтамасы XIX ғасырдың аяғында Э.Равенштайн еңбектерінде берілген: «адамның тұрғылықты жерінің тұрақты немесе уақытша өзгеруі» [3]. Көші-қонды зерттеу үшін Равенштейн 1871-1881 жылдары жиналған санақ деректерін сол кездегі ең соңғы кестелермен салыстырды. Қозғалыс заңдылықтарын анықтау үшін халықтың қарапайым жалпы көрсеткіштерін салыстыру жеткілікті емес. «Әр патшалықтың өсіп келе жатқан жылдамдығы олардың әрқайсысының тұрғындары арасындағы өсу қарқынына сәйкес келмейді», – деп жазады Равенштейн. «Бұл айырмашылық, ең алдымен, шетелдік эмиграцияға және аз дәрежеде бір патшалықтан екінші патшалыққа көшуге байланысты». Әр санақ әр адамның туу аймағы туралы нақты мәліметтер жинағандықтан, Равенштейн дисперсия және сіңіру (автор анықтаған екі негізгі миграциялық тип) орталықтары арасында популяцияның негізгі ағындарын құра алды, сандарды мұқият зерттей отырып, ол Ұлыбританиядағы көші-қон үдерісінің жалпы көрінісін сипаттайды. Абсорбциялық (сіңіруші) округтер «сауда мен өнеркәсіптің негізгі орталықтары», – деп қорытындылады Равенштейн, ал шашыраңқы округтердің барлығы дерлік «ауыл шаруашылығына» шоғырланған.

Миграциялық интеграцияның моделдерін талдасақ, білім миграциясының өзектілігі, әсері, негізгі бағыттары айқындала түседі. Жаһандық көші-қон келісінде айтылғандай, интеграция саясаты елдер үшін мигранттардың интеграциясын қолдаудың және әлеуметтік келісімді нығайтудың маңызды құралы бола алады [4]. Ал керісінше, интеграция саясатының болмауы дискриминацияға тап болып, маргиналданған мигранттар үшін ғана емес, сонымен бірге шиеленіс, тәртіпсіздік және азаматтық тәртіпсіздік қаупі жоғары әлеуметтік бірлестік үшін де қымбатқа түсуі мүмкін. Көші-қон немесе

тәуелсіз саясат аясында мигранттардың интеграциясы белгілі бір елде өзінің құндылықтарына сәйкес қалай пайда болатынын анықтау үшін әртүрлі формаларды қабылдауы мүмкін. Ұлттық интеграция саясатының ең көп таралған модельдері ассимиляция, мультимәдениеттілік және интеграция модельдері болды, олар 1-кестеде көрсетілгендей, мигранттардың бейімделу деңгейіне және қоғамның бейімделуіне байланысты саралануы мүмкін.

Модель түрі	Мигранттардың бейімделу дәрежесі	Қоғамның бейімделу дәрежесі	Саясаттың мысалдары	
Ассимиляция	жоғары	Төмен	«Ақ Аустралия саясаты»	1901-1966ж. «ақ емес» иммиграцияны шектеу және «ақ» иммигранттарды ассимиляциялау
Мультимәдениеттілік	төмен	Жоғары	Канада, мультикультурализм саясаты,	1971 ж. – қазіргі уақытқа дейін «мультикультурализм канадалық қоғамның мәдени және нәсілдік әртүрлілігін көрсетеді» деп мойындайды
Интеграция	орта	Орта	Еуропалық Одақтың үшінші елдер азаматтарының интеграциясы жөніндегі 2016 жылға арналған іс-қимыл жоспары	Интеграцияны «екі жақты серпінді процесс» ретінде қарастырады

1-кесте. Миграциялық араласудың негізгі модельдерінің қысқаша сипаттамасы

Енді, әлемдік көші-қон үдерістерін білім беру көші-қонына әсерін талдайық. Қазіргі уақытта өз елінен өзге мемлекетте білім алушы мигранттардың саны 2012 жылдан санағанда екі есеге артқандығы белгілі, енді әлемнің жетекші елдері және «ақыл-ойдың ағуы» мәселесіне тап болған көптеген елдердің үкіметтері білікті кадрлардың халықаралық көші-қонын реттеу шараларын әзірлеуде [2]. Осыған байланысты білім беру көші-қонын талдау білікті кадрлардың көші-қон серпініндегі негізгі трендтерді түсіну үшін маңызды болып көрінеді.

Жоғары білім алу мақсатында студенттердің көші-қоны жоғары оқу орындарында білім алған шетелдік студенттер санының айтарлықтай өсуімен сипатталады. Сонымен қатар, осы мақсатта Еуропа ең танымал бағыттардың бірі болып табылады. Бұл тұрғылықты елден тыс жерде оқитын барлық шетелдік студенттердің 48% құрайды, ал Солтүстік Америкада бұл көрсеткіш 21% құрайды. Айта кету керек, шетелдік студенттердің айтарлықтай үлесі Австралияда байқалады, онда жоғары оқу орындарындағы әрбір бесінші студент шетелдік болып табылады. Шетелдік студенттер үлесінің жоғары көрсеткіші Ұлыбританияға (16,8%), Швейцарияға (16,2%), Жаңа Зеландияға (15,6%) және Австрияға (14,7%) тән [5].

Қазақстандықтардың шетелге білім көші-қоны үрдісі «ақыл-ойдың ағуы» (brain drain) тәуекеліне алып келуде. Бүгінде Қазақстанда студенттердің сыртқы көші-қонын болдырмау үшін тиімді тетіктер қажет. Студенттік көші-қон бойынша қазақстандықтар арасында ең танымал елдер қатарында Ресей тұр. ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша 74 мыңнан астам қазақстандық 2019-2020 оқу жылында Ресейлік университеттерде білім алған [6]. Әлемнің 29 елінде оқытылатын «Болашақ» стипендиялық президенттік бағдарламасының түлектері туралы деректерді талдау 2019 жылғы түлектердің 40%-ы Ресейде техникалық және жаратылыстану-ғылыми бағыттар бойынша, 45,7%-ы гуманитарлық, 14,3%-ы медициналық және шығармашылық бағыттар бойынша

оқуын аяқтағанын көрсетті. Ресейден басқа, қазақстандықтардың білім көші-қонының ең танымал бағыттары: Қытай – 17,6 мың адам, Корея Республикасы – 1,6 мың адам және Ұлыбритания – 1 мыңға жуық [7]. Осылайша, Қазақстан студенттерінің жалпы санының шамамен 14%-ы білім алу үшін Ресейге, 6%-ға жуығы Еуропа елдеріне, Қытайға және АҚШ-қа барады, яғни қазақстандық мектеп түлектерінің бестен бір бөлігі шетелдік білімді отандық білім алғанды жөн көреді.

Білім беру стандарттарын үйлестіру және шетелдік оқу бағдарламалары мен білім беру курстардың қол жетімділігінің артуы шетелде оқуға немесе білімін жалғастыруға мүдделі студенттер тобының кеңеюіне ықпал етеді. Осылайша, оқу үдерісін интернационалдандыру студенттік көші-қонның қуатты акселераторы болып табылады, оған қазіргі заманғы қозғалыстың қарқынды өсіп келе жатқан ағындарының біріне айналып жатқандығы дәлел. Сонымен қатар, экономика мен еңбек нарығының жаһандануы, көлік пен коммуникацияға жұмсалатын шығындардың арзандауы, жергілікті білім беру жүйелерін қанағаттандыра алмайтын білім беру қызметтеріне халықтың сұранысының өсуі және оның шетелде білім мен біліктілік алу қажеттілігінің артуы, осы саладағы көші-қонды реттеуді ырықтандыру және т. б. студенттердің еларалық қозғалыстарының жандануына ықпал етеді [8].

Ресми көрсеткіштерге жүгінетін болсақ, тілдік фактор – тілді білу және олардың тілдік дағдыларын жетілдіруге деген ұмтылыс-соңғы жылдары ағылшын тілді аймақтарға баратын студенттер санының айтарлықтай артқанын көруге болады. Ағылшын тілінде бағдарламалардың болуы жаратылыстану-техникалық пәндерге мамандандырылған студенттердің оқу елін таңдауда ерекше маңызды рөл атқарады, олар әдетте гуманитарлық пәндерден гөрі әр түрлі шет тілдерін біледі. Ал тілі аз елдер арасында студенттер арасында сыртқы экономикалық қызметпен белсенді айналысатын және коммерциялық пәндерді оқыту үшін тартымды мемлекеттер танымал болып келеді. Ағылшын тілінде сөйлейтін елдердің ерекше ықпалын ескере отырып, Финляндия, Норвегия және Швеция сияқты шет тілді елдер ағылшын тілінде оқу курстарын ұйымдастырады, соның арқасында соңғы жылдары студенттердің едәуір бөлігі тартылды. 2020 жылы Румынияда, Польшада, Ирландияда, Люксембургте, Болгарияда және Эстонияда шетелде туылған еңбекке қабілетті жастағы негізгі халықтың жартысынан көбі жоғары білім алды. ЕО-дан тыс жерде туылған адамдар 2020 жылы Польша, Финляндия, Дания, Ирландия, Португалия, Германия, Нидерланды, Чехия, Швеция, Кипр, Литва және Бельгияның құрдастарына қарағанда ересектерді оқытуға қатысудың жоғары деңгейін көрсетті. Грецияда 2020 жылы оқу мен кәсіби дайындықты мерзімінен бұрын аяқтаған шетелдік жастардың үлесі жергілікті жастардың үлесіне қарағанда 9,3 есе жоғары болды [9].

Шетелдік студенттердің белгілі бір білім салаларына шоғырлануы ол ұсынатын белгілі бір бағдарламалардың тартымдылығын, белгілі бір пәндерді оқыту дәстүрлерінің, мысалы, Финляндия мен Германиядағы жаратылыстану және техникалық ғылымдар саласындағы, Австриядағы, Германия мен Жапониядағы тіл білімі мен мәдениеттану саласындағы танымал оқу және ғылыми орталықтардың болуын көрсетеді. Медициналық пәндерді оқыту үшін белгілі бір елдердің тартымдылығы осы саладағы шетелдік дипломдарды тану саласындағы ұлттық саясатқа байланысты. ЕО елдерінде осы бағыттағы студенттердің жоғары шоғырлануы көбінесе бұл мәселе Еуроодақ аумағында шешілгендігімен түсіндіріледі. Шетелдік студенттер оқу бағдарламалары мен курстарының икемділігіне, өз мемлекеті мен оқу елінің университеттері арасында кредиттік-модульдік жүйені пайдалану мүмкіндігіне, диплом немесе ғылыми дәреже алу үшін біліктілік талаптарының анықтығына және т.б. айтарлықтай мән береді.

Соңғы жылдары атап өтілген студенттердің жалпы санындағы АҚШ пен Ұлыбритания үлесінің төмендеуінің себептерінің бірі білім беру қызметтерін төмен бағамен ұсынатын басқа ағылшын тілді елдердің бәсекелестігі артып жатқандығы болуы мүмкін. Финляндияда, Исландияда, Норвегияда және Швецияда мұндай төлем, керісінше, алынбайды. Оның континенталды Солтүстік Еуропа елдерінде болмауы ағылшын тіліндегі оқу бағдарламаларымен бірге осы елдердің шетелдік студенттер үшін жоғары тартымдылығын анықтайды. Басқа факторлардың ішінде студенттер ағындарының бағыттарына өз мемлекеті мен оқу елінің географиялық жақындығы, олардың арасындағы тарихи, экономикалық және мәдени байланыстар, кейіннен үйде немесе оқу елінде жұмысқа орналасу мүмкіндігі және т. б. әсер етеді. Осылайша, студенттік көші-қонның өсуі әртүрлі себептерге негізделген, олардың арасында жаһандану процестері маңызды рөл атқарады. Студенттер ағынының географиясы негізінен лингвистикалық факторлармен анықталады [10].

Сонымен қатар, біліммен тығыз байланысты ғылымды игеру студенттер көші-қонына әсер ететіні сөзсіз. Университеттер халықаралық институттарға айналуға, студенттердің ұтқырлығы мен

халықаралық ынтымақтастық айтарлықтай кеңеюде. Қазіргі заманғы коммуникациялық технологияларды енгізу, сондай-ақ ақпарат көлемінің артуы, әрине, адамдардың қозғалысына әсер етеді. Қашықтықтан білім алу қолжетімді болса да, білім көші-қоны күн санап артуда. Осыған орай, ЮНЕСКО мәліметтері көрсеткендей, Интернет пен онлайн платформаларға қарамастан, мидың көші-қоны әлі де жаһандық үрдіс болып табылады [11]. Докторлық дәрежесін алғаннан кейін ғалымдар өздерінің орналасқан жерін өзгерту қажеттілігін сезінеді. Білім көші-қонының гравитациялық моделі С.Стауффер моделінің ерекше жағдайы болып табылады, онда белгілі бір қашықтыққа қоныс аударатын мигранттардың саны бірқатар ашылу мүмкіндіктерімен тікелей байланысты және бірқатар аралық мүмкіндіктермен байланысты. Мидың көші-қонының қарқындылығы дәстүрлі көші-қон факторына ғана емес, сонымен қатар осы модельде жүзеге асырылатын басқа факторлардың жүйелік әсеріне де байланысты. Біліктілігі төмен қызметкерлерден айырмашылығы, зерттеушілер жүйелік жаһандық қайта құрудың стратегиялық салдарымен байланысты мүмкіндіктерді жақсы түсінеді [12].

Ұлттық білім миграциясы еңбек көші-қонына да аса жоғары ықпал етеді. Орта, кәсіптік және жоғары білім беру жүйелері қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында өздерін жүзеге асыруға көмектесетін мамандардың кәсіби қасиеттерін қалыптастыруға арналған. Бұл дағдарыс кезінде мамандарды қайта даярлауға және жергілікті мамандарды өз еліндегі экономикалық, өнеркәсіптік және зияткерлік қызметке барынша тартуға бағытталған білім беру реформаларын ұйымдастыруға жауап беретін білім беру жүйесі. Еңбек және еңбекке жарамсыз көшіп-қонушылар нарық қажеттіліктеріне сәйкес даярлаудан және қайта даярлаудан өтетін елдерде жалпы экономикалық тиімділікті ескере отырып, өнеркәсіптік кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілік деңгейі өсуде. Бұл жұмыс күшінің көбеюіне, өнімділік қисығының ауқымы мен әсеріне байланысты үнемдеуге байланысты. Білім беру жүйесінің жетілмегендігі мен білім беру саласындағы реформалардың болмауына байланысты «мидың ағуы» (brain drain) деген термин пайда болды. Бұл Ұлыбританияда 1950 жылдардың басында, британдық ғалымдардың Америка Құрама Штаттарына жаппай қоныс аударуы кезінде сипатталған. Осы зерттеу аясында еңбек көші-қонын болдырмау үшін білім беру жүйесін реформалаудағы түрлі елдердің тәжірибесі мен жаңа мүмкіндіктер талданды. Еуропалық Одақтың кейбір елдерінің және оның бұрынғы мүшелерінің (Ұлыбритания, Франция, Финляндия) және әлемнің ең дамыған экономикаларының (АҚШ, Қытай Халық Республикасы және Жапония) білім беру жүйелеріндегі өзгерістерді зерделеу ұсынылады [13].

Нәтижелер мен талқылаулар.

Білім беру жүйесін реформалауды зерттеу таңдалған тақырыптың жоғары маңыздылығына байланысты академиялық жұмыстарда кеңінен таралды және әр түрлі кезеңдерде назардың күшеюі байқалады. Мұны көрсету үшін библиографиялық құралдар зерттеу әдісі ретінде таңдалды. SCOPUS мәліметтер базасына сәйкес, «реформалау» және «білім беру» кілт сөздері бойынша сүзілген іздеу 983 мақаланы, оның ішінде техникалық және медициналық ғылыми мақалаларды, ал «білім беру» және «көші-қон» кілт сөздері бойынша 5680 мақаланы анықтады. Библиографиялық талдау нәтижелері еңбек көші-қонының салдарын болдырмау және жұмсарту мақсатында білім беру жүйесін реформалау саласындағы неғұрлым маңызды және неғұрлым нақты ғылыми жұмыстардың егжей-тегжейлі контент-талдауы үшін негіз болып табылады. Білім беруді өмір бойы оқыту тұжырымдамасына айналдыру ХХІ ғасырдың соңғы тенденцияларының бірі болып табылады және тұрақты даму мақсаттарының талаптарының бірі болып табылады. Көптеген зерттеулерге сүйенетін болсақ, еңбек көші-қонының алдын алу жолдарын қалыптастыру үшін білім беру жүйесін реформалау тәжірибесін жалпылау қажет. Еуроодақтың барлық елдері үшін еңбек эмиграциясының алдын алу үшін білім беру жүйесін реформалау тәжірибесі «Еуропа 2020» стратегиясы инклюзивті және тұрақты өсудің күн тәртібі болып табылады және бес бағытта мақсаттары бар: жұмыспен қамту, зерттеу және дамыту, климаттың өзгеруі және энергетика, білім беру, кедейлік және әлеуметтік оқшаулау. Білім беру бес тіректің бірі болып табылады және жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін, елдердің инновациялық және тұрақты өсуін жақсарту үшін «білім мен кәсіптік даярлықтан ерте бас тартатын және жоғары білім деңгейін көтеретін адамдардың санын азайтуды» қарастырады (Еуропалық комиссия, 2020). Еңбек көші-қонын қысқарту мақсатында елдік деңгейде білім беруді реформалауды бастаған алғашқы елдердің бірі Ұлыбритания болды. Білім беру реформаларының алғашқы толқыны өнеркәсіптік революциядан кейін басталды. Университеттер азаматтық ғылым орталықтары ретінде жұмыс істеуі керек еді. Екінші толқын 1960 жылдары басталды және кәсіби білім беруді жаппай енгізумен байланысты болды. Үшінші толқын бұрынғы политехникалық

колледждер мен университеттердің мәртебесін теңестірумен байланысты болды. Демек, бұл деректер бойынша әлемдік еңбек миграциясының алдын-алу мен басқаруда білім беру жүйесін реформалаудың аса маңызды екендігін көруге болады.

Білім көші-қонының себептері, оның шетелдік студенттердің тұрғысы мен білім беру елдеріне әсері, осы процесті басқару мүмкіндіктері заманауи зерттеулердің өзекті тақырыбына айналды және тиісті салалардағы мамандардың назарын аударуда. Осыған байланысты Қазақстандағы ЖОО студенттерінің білім көші-қонының өзектілігі туралы айтуға болады. Отандық зерттеулердің нәтижелеріне сүйенсек, студенттер көші-қонына байланысты қазіргі заманғы трендтерінің арасында екі негізгі бағытты бөліп көрсетуге болады [14]:

1. Студенттердің әлем туралы білімдерінің көкжиегін кеңейтуге, кәсіби ұмтылыстарын жүзеге асыруға, басқаша айтқанда, адамзатқа тарихи тұрғыдан тән көші-қон және «жаһандық» қалауларын жүзеге асыруға деген ұмтылысы.

2. Нақты елдік сипаттамаларды қабылдамау, ішкі саяси процестерге сыни көзқарас. Екі тренд те жоғары білім беру саласындағы қазіргі заманғы әлемдік үрдістер білім беру көші-қонына әсер ететіндігін көрсетеді. Студенттер шетелде алдыңғы қатарлы білім алу және еңбек технологияларын игереді және тәжірибе жинақтаған соң отанына оралуға тырысады.

Ал, әлемдік білім миграциясын талдау нәтижелері бойынша білім алу елін таңдау кезінде студент-мигрант үшін мынадай факторлар маңызды мәнге ие:

– географиялық жақындығы. Жалпы, өңірлік орталықтар жағына қарай білім беру көші-қонының асимметриясын атап өткен жөн, яғни біркелкі таралмаған.

– Тілдік жақындық. ЭЫДҰ зерттеулеріне сәйкес, ағылшын тілінде білім беру бағдарламалары бар елдер ең шоғырландырушы әрі тартымды болып табылады. Осыған байланысты ағылшын тілінде сөйлемейтін елдердің едәуір бөлігі азаматтық елден тыс жерде білім алу туралы шешім қабылдаған кезде тілдік факторды жою үшін ағылшын тілінде курстар бере бастады.

– Мәдени және әлеуметтік-экономикалық жақындық.

– Оқу ақысы да өз деңгейінде тартымдылық факторларының бірі болып табылады. АҚШ және Ұлыбритания сияқты елдерде жоғары оқу ақысының тартымсыздығы стипендиялық бағдарламалар, кредиттер және оқуды аяқтау бойынша жоғары ақы төленетін жұмыс алу перспективалары есебінен тегістеледі.

– Жоғары білім беру саласындағы мемлекеттің беделі де оқу елін таңдау кезіндегі маңызды критерий.

– Халықаралық білімді қолдау және халықаралық студенттерді тарту бойынша ұлттық білім беру бағдарламаларын құру, сондай-ақ бірлескен университетаралық бағдарламаларды әзірлеу барған сайын кеңінен таралуда [15].

Халықаралық мигранттарды қабылдайтын елдің еңбек нарығын толықтыруы шетелден тікелей жалдау арқылы ғана емес, сонымен қатар оқу аяқталғаннан кейін студенттерді тарту арқылы да орын алуы мүмкін. Осылайша, студенттердің көші-қоны қабылдау елінің еңбек ресурстарын толықтырудың маңызды құралы болып табылады. Алайда, еңбек көші-қоны көлемінің өсуіне қарағанда, оқудан кейін шыққан елдеріне оралмаған студенттер санының айтарлықтай өсуі байқалмайды. Медициналық мамандықтардың студенттері мен түлектері оқуды бітіргеннен кейін АҚШ-та жиі орналасады [16].

Қазақстан және Орта Азия елдеріндегі миграциялық процестер мен білім миграциясы, мотивтері мен қатерлері туралы талдаулар Көші-қон туралы Халықаралық ұйымның (ИОМ) баяндамасында толық қамтылған. Айта кететін жайт, бұл елдерде миграциялық қозғалыстардың мотивтері туралы мемлекеттік деңгейде нақты тіркелген деректер қоры жоқ. Әр бағыт бойынша миграциялық қозғалыстардың санын мақсатына негізделе отырып талдау арқылы ғана жалпы қорытындыға келуге болады [17]. Бұл ретте интеграциялық саясаттың қандай тәуекелдері қатерлерге ұласуы мүмкін, қайсысы объективті сипатқа ие, қайсысы субъективті және оларды барынша азайту үшін не істеуге болатынын түсіну маңызды. Егер интеграциялық процестер барысында туындайтын проблемалар, шығындар мен тәуекелдер туралы айтатын болсақ, онда оларды өсу тәуекелдері мен имманентті тәуекелдерге бөлуге болатын сияқты. Өсудің әлеуметтік тәуекелдеріне көші-қон тәуекелдері және олармен байланысты интеграция проблемалары жатады; еуразиялық интеграцияға қатысушы елдердің қабылдаушы халқының интеграцияны қолдауының төмендеуі; әлеуметтік ынтымақтастық пен ынтымақтастықтың жоғары деңгейін қолдау мәселелері; әртүрлілікті басқарумен байланысты проблемаларды шешу қажеттілігі; қажетті көші-қон инфрақұрылымының болмауы; мигранттарды ксенофобия және психологиялық қабылдамау [18]. ЕЫҚҰ-ның бірыңғай еңбек нарығымен, жұмыс

күшінің еркін қозғалысымен байланысты маңызды аспект тек әлеуметтік қана емес, сонымен бірге келісілген білім беру, ақпараттық-кітапхана және ғылыми-технологиялық Еуразиялық кеңістікті қалыптастыру болып табылады. Табысты интеграцияның әлеуметтік қатерлерінің алдын алу шарттарының бірі жалпы мәдени ақпараттық кеңістікті дамыту болып табылады. Асықпай, проблемаларды әлеуметтік-экономикалық саясаттың қоғамдық мақұлданған тәсілдері мен әдістерін пайдалана отырып, Еуразиялық интеграцияның ғылыми негізделген стратегиясы негізінде шешудің маңызы зор. Демографиялық және әлеуметтік-экономикалық аспектілерде дамыған және дамушы елдер арасындағы өсіп келе жатқан алшақтық Еуропа мен Солтүстік Американың пайдасына көші-қон процестерін өңірлік үйлестіруде ассиметрияның күшеюіне және жоғары білім алу мақсатында көшіп-қонушыларды тарту мәселелері бойынша олардың көшбасшылығының сақталуына алып келеді.

Қорытынды.

Білім берудің барлық деңгейлерінде шетелдік студенттер санын арттыруға ұмтылу мемлекеттік басқарудың, білім берудің және секторлардың барлық деңгейлерінде неғұрлым кең зерттеулер мен үйлестіруді талап етеді. Басты назар дамыту мен кеңейтуге, сондай-ақ болашақ азаматтарды тартуға аударылады, алайда стратегиялық жоспарда халықаралық білім мен ел ішінде қоныстандыру тәжірибесін жақсартуға көп жағдай жасалмайды. Білім беру сапасын арттыру студенттердің көбірек санын тартады, бәсекеге қабілетті студенттерді тартады және қазіргі студенттер мен олардың отбасыларының көп бөлігін тұрақты тұруға көшуге итермелейді. Кейіннен халықаралық білім беру тәжірибесінің сапасын арттыру халықаралық білім беру мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін болады. Білім көші-қонын реттеу саясаты шетелден кәсіби мамандарды тиімді тартуды қамтамасыз ету, елден білікті кадрлардың кетуін болдырмау, мигранттарды қайтару, шетелдік оқытуды қолдау жөніндегі ұлттық білім беру бағдарламаларының жүйесін құру, сондай-ақ білім беру қызметтері саласындағы аймақтың беделін арттыру мақсатында бірлескен университеттер арасындағы бағдарламаларды әзірлеу бойынша шаралар кешенін қамтуы керек.

Сонымен қатар, білім көші-қон дағдылары инновациялық экономиканың дамуына әсер ететіні сөзсіз. Бұл жасанды бәсекелестік артықшылыққа және экономикалық жалдаудың дамуына әкелетін инновация болып табылады. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен пайдаланумен және инновациялық процесті инфрақұрылымдық қолдаумен (цифрлық кемсітушілікті жоюға және бірыңғай ақпараттық кеңістікті дамытуға жәрдемдесу), сондай-ақ «білімнен практикаға» формуласын институционалдық қолдау барлық елдердің инновациялық және экономикалық дамуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Қоғамның инновациялық дамуына бағдарланған мемлекеттік саясатты қалыптастыру кезінде тиімді шешімдерді қамтамасыз етуге және процестің барлық қатысушыларын нақты экономикалық кеңістік пен уақытта үйлестіруге бағытталған жүйелі жұмыс жүргізу қажет. Инновациялық қызметтің мәні Ұлттық экономика мен жергілікті инновациялық жүйенің жағдайымен, қолданыстағы институттармен және әлемдік салалық нарықтарда қалыптасқан нарықтық қатынастар мен билік анықтаған сыртқы әсер ету деңгейімен анықталады.

Шетелдік білімге деген сұраныс жыл сайын артып келе жатқаны шындық. Көптеген қызметкерлер мен студенттер білім алу және тәжірибе жинақтауға байланысты білім миграциясын өсіруде, соның арқасында олар жеке тұлғаның қарқынды дамуына ықпал ететін білім беру тәжірибесін алады, бұл кәсіби қызметте жаңа көкжиектер ашады. Білім көші-қонының күн санап артуы осы салаға қатысты зерттеулердің өзектілігін арттырып, ғалымдардың назарында болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Білім беру мониторингі бойынша Дүниежүзілік баяндама: Мигранттар, әсер аударылған адамдар және білім: кедергілер емес, көпірлер салу 2019ж. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/265996r.pdf> (Қаралған күні: 14/01/2022)*
2. *WORLD MIGRATION REPORT 2020 International Organization for Migration (IOM) https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (accessed: 12/01/2022)*
3. *Ravenstein E. G. The Laws of Migration // Journal of the Statistical Society of London, vol. 48, no. 2. (June, 1885), pp. 167–235.*
4. *Migrant Integration Policy Index (MIPEX 2020) <https://www.mipex.eu/education> (accessed:29/01/2022)*
5. *Education at a Glance 2014 – OECD Indicators, 2014 // <https://www.oecd.org/education/Education-at-a-Glance-2014.pdf> (accessed: 22/01/2022)*

6. Ресейдегі қазақстандық студенттер туралы // Қазақстан Республикасының Ресейдегі елшілігінің сайты. – URL: www.kazembassy.ru/rus/studenty/vuzy/ (Қаралған күні: 18/12/2021)
7. Леденева В.Ю., Ломакина О.В., Джунусов А.М., Бегасилов Б.Т. Образовательная политика Казахстана в условиях миграции молодёжи // Высшее образование в России. – 2021. – Т. 30. – № 6. – С.156-168.
8. Цепенко И.П. Международная студенческая миграция // Управление наукой и наукометрия. – 2016. – №6. – С.60-74 / <https://riep.ru/upload/iblock/1b8/1b82a3b07d6e5d8ea3f6d74567badbeb.pdf> (Дата обращения: 12/01/2022)
9. Eurostat: Statistics Explained Migrant integration statistics – education / https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant_integration_statistics_-_education (accessed: 08/12/2021)
10. Hanna Sh., Stanislav K., Anna V., Gordienko V., Petrushenko Y., Dipra J. Reforming the education system to prevent labor migration. Knowledge and Performance Management, - 2020. - #4(1). - S52-66. / <http://dx.doi.org/10.21511/kpm.> (accessed: 2020.05)
11. UNESCO Science Report: towards 2030 – Executive Summary: / https://en.unesco.org/unesco_science_report. (accessed: 19/12/2021)
12. Iskender E., Sirkeci I. The Migration Conference 2017 Proceedings/Transnational Press London https://www.academia.edu/35526750/Chapter_27_Brain_Migration_Factors_and_Models. (accessed: 08/01/2022)
13. Al-Jaghoub S., Al-Adwan A., Areiqat A. Challenges of improving effectiveness and efficiency of the higher educational system in developing countries. Problems and Perspectives in Management. – 2019. – #17(1). – S19-31. / [http://doi.org/10.21511/ppm.17\(1\)](http://doi.org/10.21511/ppm.17(1)). (accessed: 2019.03)
14. Насимова Г.О., Жансугурова Ж.А., Халикова Ш.Б. Возвратно-миграционные намерения казахстанских студентов, обучающихся в зарубежных вузах Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы. – 2020. – №2 (72).
15. Bennett M. Trends in International Student Enrollments in the United States. Report on International Educational Exchange, IIE Washington International Education Conference, January 29, 2013. Available at: <http://washcouncil.org/presentations-2013/WIEC-IIE-Open-Doors.pdf> (accessed: 22/01/2022)
16. Вартамян А. Международная образовательная миграция: региональный аспект/ мировая экономика и международные отношения. – 2016. – № 2. Т60. – С. 113–121.
17. Внешняя молодежная миграция в странах центральной азии: анализ рисков и минимизация негативных последствий / Международная организация по миграции (МОМ) 2019 / режим доступа: https://publications.iom.int/system/files/pdf/external_youth_migration_ru.pdf (дата обращения: 12/12/2021)
18. Черникова А.А. Образовательная миграция из стран евразийского экономического союза: социальные угрозы, перспективы, динамика/ Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. – 2019. – № 2 (58). – С.149-157.

References:

1. Bilim beru monitoringi bojnynsha Duniezhuzilik bayandama: Migranttar, zher audarylgan adamdar zhane bilim: kedergiler emes, kpirler salu 2019 zh. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/265996r.pdf> (Qaralghan kuni: 14/01/2022)
2. WORLD MIGRATION REPORT 2020 International Organization for Migration (IOM) https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (accessed: 12/01/2022)
3. Ravenstein E. G. The Laws of Migration // Journal of the Statistical Society of London, vol. 48, no. 2. (June, 1885), pp. 167-235.
4. Migrant Integration Policy Index (MIPEX 2020) <https://www.mipex.eu/education> (accessed:29/01/2022)
5. Education at a Glance 2014 – OECD Indicators, 2014 // <https://www.oecd.org/education/Education-at-a-Glance-2014.pdf> (accessed: 22/01/2022)
6. Resejdegi qazaqstandyq studentter turaly // Qazaqstan Respublikasynyn Resejdegi elshiliginin sajty. - URL: www.kazembassy.ru/rus/studenty/vuzy/ (Qaralghan kuni: 18/12/2021)
7. Ledeneva V.YU., Lomakina O.V., Dzhusunusov A.M., Begasilov B.T. Obrazovatel'naya politika Kazahstana v usloviyah migracii molodyozhi // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2021. – Т. 30. –№ 6. – S.156-168.
8. Capenko I.P. Mezhdunarodnaya studencheskaya migraciya // Upravlenie naukoy i naukometriya. – 2016. – №6. – S.60-74 / <https://riep.ru/upload/iblock/1b8/1b82a3b07d6e5d8ea3f6d74567badbeb.pdf> (data obrashcheniya: 12/01/2022)

9. Eurostat: Statistics Explained Migrant integration statistics – education/ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant_integration_statistics_-_education (accessed: 08/12/2021)

10. Hanna Sh., Stanislav K., Anna V., Gordienko V., Petrushenko Y., Dipra J. Reforming the education system to prevent labor migration. *Knowledge and Performance Management*, – 2020. – #4(1). – S52-66. / [http://dx.doi.org/10.21511/kpm.\(](http://dx.doi.org/10.21511/kpm.() accessed: 2020.05)

11. UNESCO Science Report: towards 2030 – Executive Summary: / https://en.unesco.org/unesco_science_report. (accessed: 19/12/2021)

12. Iskender E., Sirkeci I. The Migration Conference 2017 Proceedings/Transnational Press London https://www.academia.edu/35526750/Chapter_27_Brain_Migration_Factors_and_Models. (accessed: 08/01/2022)

13. Al-Jaghoub S., Al-Adwan A., Areiqat A. Challenges of improving effectiveness and efficiency of the higher educational system in developing countries. *Problems and Perspectives in Management*.– 2019. – #17(1). - S19-31. / [http://doi.org/10.21511/ppm.17\(1\)](http://doi.org/10.21511/ppm.17(1)). (accessed: 2019.03)

14. Nasimova G.O., Zhansugurova Zh.A., Halikova Sh.B. Vozvratno-migracionnye namereniya kazhstanskikh studentov, obuchayushchihsya v zarubezhnykh vuzakh *Filosofiya, madeniettanu, sayasattanu seriyasy*. – 2020. – №2 (72).

15. Bennett M. Trends in International Student Enrollments in the United States. Report on International Educational Exchange, IIE Washington International Education Conference, January 29, 2013. Available at: <http://washcouncil.org/presentations-2013/WIEC-IIE-Open-Doors.pdf> (accessed: 22/01/2022)

16. Vartanyan A. Mezhdunarodnaya obrazovatel'naya migratsiya: regional'nyj aspekt/ *mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*. – 2016. - № 2. T60. – С. 113–121

17. Vneshnyaya molodezhnaya migratsiya v stranah centralnoj azii: analiz riskov i minimizatsiya negativnykh posledstvij / *Mezhdunarodnaya organizatsiya po migratsii (MOM) 2019 / rezhim dostupa: https://publications.iom.int/system/files/pdf/external_youth_migration_ru.pdf* (data obrashcheniya: 12/12/2021)

18. Chernikova A.A. Obrazovatel'naya migratsiya iz stran evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza: social'nye ugrozy, perspektivy, dinamika/ *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Seriya: Socialnye nauki*. – 2019. - № 2 (58). – s.149–157

FTAMP 04.51.67

<https://doi.org/10.51889/2022-1.1728-8940.09>

А.Б. Сарыбаева,^{1*} Ж.Б. Болат²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

²әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ОТБАСЫНДАҒЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ БАЛАЛАРҒА ӘСЕРІ

Аңдатпа

Мақалада отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың түрлері, себептері және қатыгездік қауіпінің факторлары сипатталады.

Қазіргі таңда қоғамдағы өзекті әлеуметтік мәселенің бірі: отбасындағы зорлық-зомбылықтың балаларға әсері. Қатыгездіктің, зорлық-зомбылықтың жайылып күшеюі, жағдайдың ушығып бара жатқаны мәлім. Бұған себеп ата-ананың отбасындағы ұрыс-керісі, ішімдік, есірткінің зардаптары. Балаларды ұрлап кетіп, оны саудалау, ауыр жұмысқа салып қою немесе дене мүшелерін сату факторлары жиі кездесіп отыр. Осы жағдайлардың бәрі де әлемдегі шешімі табылмай келе жатқан мәселе. Зорлық-зомбылық көрген баланың бойын үрей билейтіні анық, осындай қылмысты балалардың жасырып қалуынан, зорлық-зомбылықтың алдын алу мүмкін болмай жатыр. Осыған байланысты мақалада Қазақстанда, Ресейде және шет ел отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың түрлеріне салыстырмалы талдаулар жасалды. Сондай-ақ әлеуметтік желілер арқылы жүргізілген сауалнамалар нәтижелері талқыланды. Ғылымдағы зорлық-зомбылық ұғымының түсіндірмелерін, және де балаларға қатыгездік санаттарын жүйелеу ұсынылды.

Түйін сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, балаларға қатыгездік, зорлық-зомбылық себептері, отбасындағы балаларға қатысты қатыгездік категориялары, психикалық аурулар.